

des mutató úgysis lehetővé teszi, a tárgymutató viszont csak nagyon hiányosan tudja pótolni a szakrend szerinti csoportosítást. Különösen így van ez akkor, ha következetlenségek és hiányok gátolják meg a tájékozódást. Pl. a „kéziratkatalógus”-tárgyszó esetében csak két tételre történik hivatkozás (114, 1732). Hiányzik ugyanakkor a 334. tétel: (Szabó Flóris: *A Pannonhalmi Főapátság Könyvtár kéziratkatalógusa*. Bp. 1981.) és a 2692. leírás említése ugyanitt: (Boros István: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa*. Bp. 1989.) Ez utóbbi két mű pedig ugyanannak az egyházi kéziratkatalógus-sorozatnak a két tagja mint a tárgyszavak közé felvett másik két kiadvány. – A „Felvilágosodás” – tárgyszónál csak a 886. tételre történik utalás két ízben is, de a 885.-re nem. Pedig ez utóbbinál a szerző és a téma teljesen, a cím pedig részben szintén azonos.

Véleményünk szerint a tárgyszó szerinti vizsgálódás akkor sem pótolhatja a szak szerinti csoportosítást, ha hiánytalan, kiegészítésül viszont sok további segítséget adhat. A számítógép alkalmazásának számos előnye mellett ajánlatos figyelembe venni annak korlátait is: a túlzottan mechanizált gyakorlatot nem árt alávetni az emberi kritikai gondolkodás ellenőrzésének.

Egyébként csak örülni lehet e nagy vállalkozás megindulásának, mégpedig részben azért, mert – miként a bevezetőben említettük – általa az egész magyar művelődéstörténet gazdagítását reméljük, de azért is, mert valamennyi hazai történelmi egyházra kiterjed és – talán először a tudományág történetében – a kezdeményezést nem a konfrontáció hanem a kooperáció szelleme hatja át.

KÓKAY GYÖRGY

Fehér Erzsébet: Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848. Bp. 1995. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 246 l.

Sem a magyar könyvtörténeti sem pedig a neveléstörténeti kutatások nem foglalkoztak érdemüknek megfelelően az elmúlt századok Magyarországon kiadott tankönyveinek vizsgá-

latával. Ritkaságszámba megy egy-egy, a hazai tankönyvtörténet egyes korszakaival, kérdéseivel foglalkozó tanulmány megjelenése. Éppen ezért nagyjelentőségű Fehér Erzsébet kötete, aki hozzátételeivel teljességgel gyűjtötte össze az 1777 és 1848 közötti időszak magyar nyelvű tankönyveit, amelyeket az alsó és középszintű iskolákban használtak a felvilágosodás idején és a reformkorban. (A kötet csakis a magyar nyelvű tankönyveket tartalmazza, nem foglalkozik sem a latin, sem pedig a hazai nemzetiségek nyelvén megjelent tankönyvekkel. Ugyanígy nem foglalkozik a szerző a korszak magyar nyelvű népiskolai ábécés- és olvasókönyveivel, valamint a vallásoktatással kapcsolatos tankönyvekkel sem.) A könyv három fő részből áll. Az első részben a szerző a tankönyvtörténet és iskolatörténet összefüggéseit világítja meg. Meghatározza a tankönyvtörténetet mint neveléstörténeti műfajt, szól annak általános problémáiról és elemzi az 1777 előtt megjelent magyar nyelvű tankönyveket. A továbbiakban részletes és pontos képet kaphatunk a tárgyalt korszak hazai alsó- és középszintű iskolatípusairól és az oktatott tantárgyakról. A kötet második része tartalmazza a tankönyvek leírását. Minden tankönyv sorszámot kapott. A leírásban szerepel a szerző neve (ha ismert), a tankönyv rövidített címe, a kiadás helye és éve. Ezt követi a könyv címlapjának betűhív leírása, majd a terjedelem és a méret közlése. Ha több kiadás van, a szerző azokat is felsorolja. Ezután a kötet tartalmának rövid ismertetése, és annak meghatározása következik, hogy a könyvet melyik iskolatípusban használták. Nagy segítséget nyújt a kutatóknak annak a jelzése, hogy az adott kötet mely hazai könyvtárakban lelhető fel. Az 1777 és 1848 között megjelent tankönyvek adatait a szerző a következő csoportosításban adja meg: 1. Latin nyelvi tankönyvek. 2. Magyar nyelvi tankönyvek. 3. Más nyelvi tankönyvek (görög, német, francia, angol, olasz). 4. Történelem tankönyvek. 5. Földrajz tankönyvek. 6. Természettudomány tankönyvek. 7. Egészségtan tankönyvek. 8. Fizika tankönyvek. 9. Matematika tankönyvek. 10. Logika tankönyvek. 11. Több tantárgy anyagát tartal-

mazó tankönyvek. 13. Egyéb tankönyvek (épitészeti, mezőgazdasági, rajzolás, selyemhernyótenyésztési, gyorsírási, jogi, állatorvosi ismereteket tartalmazó tankönyvek). A felsorolásból is jól látható, hogy az egyes tantárgyak történetének kutatói, a korszak könyvtörténetével általában foglalkozó szakemberek, a helytörténészek és iskolatörténészek és más tudományterületek művelői is haszonnal forgathatják Fehér Erzsébet kötetének bibliográfiai részét. Érdemes kiemelni például a magyar nyelvi tankönyvek közül Révai Miklós *Magyar grammatika* című, 1781-ben megjelent tankönyvét, amely a népiskolák számára készült és számos kiadása jelent meg. Ebben a magyar nyelvi tudnivalókon kívül a levélírás módjait ismertető fejezet is helyet kapott, sőt a toldalékban Révai „az egészségnek fenntartásáról való versek”-et is közölt. A földrajzi tankönyvek között különlegességnek számít az 1796-ban Éder József tollából Kolozsváron megjelent *Erdély földrajza*, mely Erdély hegyei, vizei, növényei, állatai, időjárása ismertetése mellett kitér Erdély korabeli népességének statisztikai elemzésére, és a lakosság nyelvi összetételének részletezésére is. A tankönyv második része közli „az erdélyi helységek lajstromát”. A népiskolák számára készült Gáti István verses, kérdések és feleletek formájában megírt természetrajz könyve, mely 1792-ben jelent meg Máramaroszigeten. Ebben az ásványok, plánták és állatok világának ismertetésén túl helyet kapott „az okos állatról, az emberről” című fejezet, mely az ember testi-lelki tulajdonságait mutatja be. A matematika tankönyvek hosszú sorában feltűnik Bolyai Farkas *Az aritmetika eleje kezdőknek* című munkája, mely 1829-ben jelent meg Marosvásárhelyen, és 56 paragrafusban tárgyalja a népiskolai tanulók számára szükséges matematikai tudnivalókat. A gimnáziumok számára készült és 1808-ban jelent meg Nagyváradon Varga Márton tankönyve, *A gyönyörű természet tudománya* amely a szokásos tankönyvi ismereteken túl olyan kérdésekkel is foglalkozik, mint a „mennyező matéria”, és „a látás tudománya”. Szintén egyedülálló korabeli tankönyvirodalmunkban Sárvári Pál *A*

rajzolás mesterségének kezdete című Debrecenben két kötetben 1804-ben és 1807-ben megjelent műve, amelyből az alapvető rajzolás tudnivalók mellett a tanulók művészettörténeti és esztétikai ismereteket is szerezhettek „Az emberi legfelsőbb szépség példái” és „A régi képek szépségének vizsgálása” című tankönyvfejezetekből. Mindezek a példák jól mutatják, hogy milyen sokoldalú és érdekes a felvilágosodás és a reformkor hazai tankönyvirodalma, és hogy Fehér Erzsébet rövid leírásai mennyi hasznos információval szolgálnak a különböző tudományterületek kutatói számára a tankönyvek tartalmára vonatkozóan. Hézagpótló jellegű a könyv harmadik része, melyben a szerző a korszak tankönyveinek összehasonlító tartalmi-fejlődéstörténeti elemzését adja. Kitér a tankönyvkészítés elvi kérdéseire, a tankönyvek tartalmi, nyelvi sőt még külső kiállításbeli problémáira is. A kötetet gazdag tankönyvtörténeti bibliográfia, névmutató és a kiadási helyek mutatója egészíti ki.

FEHÉR KATALIN

Eötvös József könyvtára. Szerk., bev. GÁNGÓ Gábor. Bp. 1996. Argumentum Kiadó, 326 l.

Kevés olyan értékes irodalomtörténeti forrásanyag van – a saját műveken és a levelezésen kívül – mint egy-egy író könyvtárának a leírása. Sajnos ma viszonylag nem nagy a száma azon szerzőknek, akiknek könyvgyűjteményéről pontos leírás maradt volna fenn, de még kevesebb esetben maradt ránk maga a teljes könyvgyűjtemény. Amikor pedig ez megtörtént, hála bizonyos, nagyon vitatható könyvtári gyakorlatnak, sokszor e gyűjteményeket sem hagyták meg együtt, hanem szétszórva került be az illető nagy könyvtár raktárába, esetleg szakok szerint vagy más módon (pl. méretei alapján) süllyesztve el az állomány óceánjába. (Ez történt pl. az Országos Széchényi Könyvtárban többek között Batsányi János könyvtárával.)

Szerencsére Eötvös József könyvhagyatékának nem ez lett a sorsa. Hogy a nagy író és